

Conceptexamenprogramma maatschappijleer havo

Conceptexamen- programma

Maatschappijleer

Havo

September 2024

slo

een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Verantwoording

2024 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteur

SLO

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN 9.8055.060

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
Leeswijzer	5
Meer informatie	5
2. Karakteristiek maatschappijleer	6
Kenmerken van het vak maatschappijleer	6
Maatschappijleer als schoolvak	7
Maatschappijleer in de schoolsoorten	8
3. Raamwerk met domeinen en subdomeinen	9
4. Eindtermen	10
Domein A Vaardigheden	10
Subdomein A1 Vakspecifieke informatie-, communicatie- en redeneervaardigheden	10
Subdomein A2 Vakspecifieke benaderingswijze en maatschappelijke en politieke vraagstukken	11
Subdomein A3 Oriëntatie op studie en beroep	13
Domein B Democratische waarden en grondrechten	14
Subdomein B1 Democratische waarden, grondrechten en mensenrechten	14
Domein C Sociale cohesie en sociale verschillen	16
Subdomein C1 Vraagstukken	16
Subdomein C2 Cultuur, socialisatie en identiteit	17
Subdomein C3 Sociale cohesie, sociale ongelijkheid en de digitale samenleving	18
Subdomein C4 Sociaal handelen	20
Domein D Politiek en macht	21
Subdomein D1 Vraagstukken	21
Subdomein D2 Macht en politieke stelsels	22
Subdomein D3 Werking van democratie en politiek	23
Subdomein D4 Politiek handelen	26
Domein E Dilemma's en rechtvaardigheid	27
Subdomein E1 Vraagstukken	27
Subdomein E2 Rechtsbescherming, rechtshandhaving en de weerbare democratische rechtsstaat	27

Subdomein E3 Welvaart en welzijn en dilemma's in internationale verhoudingen	29
Subdomein E4 Rechtvaardig handelen	30

Bijlage – Begrippenlijst maatschappijleer	32
--	-----------

1. Inleiding

Voor je ligt het conceptexamenprogramma maatschappijleer voor het havo. De afgelopen twee jaar heeft de vakvernieuwingscommissie maatschappijleer dit conceptexamenprogramma ontwikkeld – tegelijkertijd en in samenhang met vier andere conceptexamenprogramma's maatschappijleer voor vmbo-bb, vmbo-kb, vmbo-gl/tl en vwo. SLO voert in [opdracht](#) van het ministerie van OCW regie over de actualisatie van het gehele curriculum.

SLO zal de conceptexamenprogramma's beproeven in de onderwijspraktijk. De feedback die wordt opgehaald bij leerlingen, leraren en andere betrokkenen wordt gewogen en waar nodig worden de conceptexamenprogramma's aangescherpt. Daarna worden de documenten vastgesteld door het ministerie van OCW. Vanaf dat moment kunnen de definitieve examenprogramma's geïmplementeerd worden.

Leeswijzer

Dit conceptexamenprogramma begint met een karakteristiek, waarin de visie op maatschappijleer en de positie van het vak in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs staat beschreven. Daarna volgt het raamwerk: een schematische weergave van de inhoud per domein of subdomein. Daarna volgen de eindtermen. Per eindterm is een doelzin, uitwerking ('Het gaat hierbij om') en een illustratie ('Te denken valt aan') opgenomen. Tot slot staat in de bijlage de begrippenlijst.

Meer informatie

Meer informatie over de inhoudelijke keuzes en de inrichting van het proces is te vinden in het toelichtingsdocument conceptexamenprogramma's maatschappijleer voor vmbo, havo en vwo (Noordink & Kampman, 2024).

Alle informatie over de totstandkoming, de opzet, werkwijze en inhoud van de conceptexamenprogramma's is te vinden op:

<https://www.actualisatie-examenprogrammas.nl/maatschappijleer>

2. Karakteristiek maatschappijleer

Kenmerken van het vak maatschappijleer

Bij maatschappijleer leren leerlingen hoe mensen samenleven en hoe de samenleving wordt ingericht en bestuurd. Als leerlingen voor het eerst maatschappijleer krijgen, nemen ze al deel aan de samenleving en hebben er ideeën over. Bij maatschappijleer verdiepen ze hun kennis over samenleving en politiek. Het gaat enerzijds om formele elementen van de samenleving, zoals grondrechten en politieke instituties. Anderzijds gaat het om informele aspecten van het samenleven, zoals sociale cohesie en sociale verschillen. Leerlingen tonen inzicht in actuele maatschappelijke en politieke vraagstukken en reflecteren op alternatieven en oplossingsrichtingen.

Leerlingen zijn burgers in een democratische samenleving. Binnen deze samenleving mag een grote diversiteit bestaan: mensen zijn verschillend en gelijkwaardig, hebben verschillende denkbeelden, waarden en belangen en mogen zich op verschillende manieren uiten. Leerlingen leven bovendien in een wereld die gekenmerkt wordt door onderlinge afhankelijkheden en machtsverhoudingen. Ze leren hun oordeel op te schorten en geïnformeerd en beredeneerd te vormen. Daarnaast leren ze positie te kiezen of daarvan af te zien. Leerlingen leren ook hoe ze verantwoordelijkheid kunnen nemen voor zichzelf, anderen en de samenleving als geheel.

Maatschappijleer streeft na dat leerlingen vrijheid en gelijkheid waarderen als beginselen van de democratische rechtsstaat. Samen met solidariteit zijn dit voorwaarden om de samenleving vreedzaam in te richten. Leerlingen leren dat ze vragen mogen stellen over, en een kritische houding mogen hebben ten opzichte van, de manier waarop deze beginselen in de praktijk vorm krijgen. Zo draagt het vak bij aan politieke en maatschappelijke waakzaamheid.

Om dit mogelijk te maken, richt maatschappijleer zich op het bevorderen van:

- politieke en maatschappelijke geletterdheid: kennis over de beginselen en werking van de democratische rechtsstaat, en over maatschappelijke en politieke actoren, structuren en processen;
- politiek en maatschappelijk oordeelsvermogen: het met deze kennis verder ontwikkelen van, reflecteren op en bijstellen van idealen, waarden en opvattingen over maatschappelijke en politieke vraagstukken;
- vermogen tot politieke en maatschappelijke participatie: de kennis, vaardigheden en het zelfvertrouwen ontwikkelen om in de samenleving te kunnen participeren en de inrichting ervan te beïnvloeden.

De kennis en vaardigheden van maatschappijleer zijn essentieel om deel te nemen aan de samenleving en voor diverse vervolgopleidingen en (vrijwilligers)werk. Vanuit het socialiserend karakter van het vak maken leerlingen zich de waarden en beginselen van het samenleven in de democratische rechtsstaat eigen. Deze kunnen ze betrekken bij het verder ontwikkelen van hun opvattingen en identiteit.

Maatschappijleer als schoolvak

Maatschappijleer start in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en heeft een aantal redeneervaardigheden gemeen met de andere Mens en Maatschappij-vakken (M&M-vakken). Bij deze vakken gaat het over de relatie tussen de mens en diens omgeving, hier en daar, in verleden, heden en toekomst. Maatschappijleer onderscheidt zich van andere M&M-vakken door het toepassen van de vakspecifieke benaderingswijze op actuele vraagstukken. Leerlingen gebruiken daarbij kennis en vaktaal uit de sociologie en politicologie, aangevuld met relevante kennis uit andere sociale wetenschappen en met juridische kennis. Leerlingen doen ervaringen op waarin politieke en maatschappelijke kennis, oordeelsvermogen en het oefenen van participatie samenkomen. Dit gebeurt in verschillende betekenisvolle en passende contexten. Het vak gebruikt kennis en vaardigheden die leerlingen in het leergebied Mens en Maatschappij in de onderbouw hebben opgedaan. Dit maakt het mogelijk om onze samenleving te vergelijken met andere samenlevingen elders of in het verleden. Maatschappijleer is het enige M&M-vak dat in de bovenbouw door alle leerlingen wordt gevolgd, omdat het onderdeel is van het gemeenschappelijk deel. Het biedt een noodzakelijke basis om de keuzevakken maatschappijkunde (vmbo) en maatschappijwetenschappen (havo en vwo) te kunnen afronden.

Maatschappijleer in relatie tot burgerschap en digitale geletterdheid

Maatschappijleer geeft mede invulling aan de burgerschapsopdracht voor het onderwijs. Binnen het vak wordt burgerschap gedefinieerd als 'de manieren waarop in beginsel vrije en gelijke individuen zich tot elkaar en tot de macht verhouden en hoe zij de samenleving vormgeven'. In de praktijk is echter niet iedereen even vrij en gelijk. Sociale, juridische, economische en technologische processen en politieke besluiten hebben invloed op de mate van vrijheid en sociale ongelijkheid. Leerlingen leren omgaan met spanningen die ontstaan doordat mensen van elkaar verschillen. Het voortbestaan van een democratische rechtsstaat vraagt om het zien en behartigen van gedeelde waarden en belangen. Door zo naar diversiteit en democratie te kijken, sluit maatschappijleer aan op de kerndoelen burgerschap in het basisonderwijs en de onderbouw. Maatschappijleer verdiept de kennis, vaardigheden en ervaringen die leerlingen hebben opgedaan. De levensfase van leerlingen in de bovenbouw

biedt nieuwe uitdagingen, omdat ze hun identiteit in relatie tot anderen verder ontwikkelen. Ze vragen zich af hoe de samenleving zou moeten zijn, welke plek ze erin willen en kunnen innemen en welke verantwoordelijkheden dit met zich meebrengt.

Een digitaal geletterde burger kan betrouwbare en relevante informatie verzamelen en deze van mis- en desinformatie onderscheiden. Politieke en maatschappelijke geletterdheid betekent ook dat leerlingen inzicht hebben in de werking van online-, offline- en platformmedia en in technologische ontwikkelingen, en dat ze daarmee kunnen omgaan. Leerlingen kunnen een oordeel vormen over hoe deze worden ingezet.

Maatschappijleer in de schoolsoorten

In alle examenprogramma's is de indeling in (sub)domeinen en formulering van doelzinnen gelijk. De ambitie voor elke schoolsoort en leerweg is gelijk: elke leerling kan als burger, vanuit het beginsel van democratische gelijkheid, maatschappelijk en politiek participeren. Ongeacht de uitgangspositie wordt er gestreefd naar gelijke basisuitkomsten, die elke leerling in staat stellen zich als burger verder te ontwikkelen. Waar nodig worden daarvoor passende hulpmiddelen en communicatievormen ingezet.

Doordat de omvang van de leerinhouden is afgestemd op de leerwegen, biedt het vak voldoende uitdaging en wekt het belangstelling voor maatschappelijke en politieke vraagstukken. Leerlingen die opstromen van vmbo naar havo en van havo naar vwo, kunnen daardoor hun kennis en vaardigheden nog verder verdiepen en verbreden.

3. Raamwerk met domeinen en subdomeinen

Hieronder vind je het raamwerk van maatschappijleer geordend naar domeinen en subdomeinen.

Domeinindeling	Titel (sub)domein
Domein A	Vaardigheden
Subdomein A1	Vakspecifieke informatie-, communicatie- en redeneervaardigheden
Subdomein A2	Vakspecifieke benaderingswijze
Subdomein A3	Oriëntatie op studie en beroep
Domein B	Democratische waarden en grondrechten
Subdomein B1	Democratische waarden, grondrechten en mensenrechten
Domein C	Sociale cohesie en sociale verschillen
Subdomein C1	Vraagstukken
Subdomein C2	Cultuur, socialisatie en identiteit
Subdomein C3	Sociale cohesie, sociale ongelijkheid en de digitale samenleving
Subdomein C4	Sociaal handelen
Domein D	Politiek en macht
Subdomein D1	Vraagstukken
Subdomein D2	Macht en politieke stelsels
Subdomein D3	Werking van democratie en politiek
Subdomein D4	Politiek handelen
Domein E	Dilemma's en rechtvaardigheid
Subdomein E1	Vraagstukken
Subdomein E2	Rechtsbescherming, rechtshandhaving en de weerbare democratische rechtsstaat
Subdomein E3	Welvaart, welzijn en dilemma's in internationaal perspectief
Subdomein E4	Rechtvaardig handelen

4. Eindtermen

Domein A Vaardigheden

Subdomein A1 Vakspecifieke informatie-, communicatie- en redeneervaardigheden

Eindterm 1

De leerling ordent informatie en verwerkt deze in communicatie over maatschappelijke en politieke vraagstukken. (B)

Het gaat hierbij om:

- beoordelen of de geselecteerde en geordende informatie relevant en betrouwbaar is;
- gebruiken van relevante en betrouwbare informatie die zowel binnen als buiten het eigen referentiekader valt;
- verwerken van relevante en betrouwbare informatie naar een boodschap die gericht is op het doel en de doelgroep;
- in online en offline communicatie rekening houden met perspectieven van anderen.

Te denken valt aan:

- muurkrant maken met verschillende politieke visies op een maatschappelijk en politiek vraagstuk;
- de belangrijkste argumenten in een nieuwsitem samenvatten, zodat groepsgenoten deze kunnen gebruiken in een debat;
- maken van een infographic over de kansen en gevaren van het gebruik van artificiële intelligentie (AI) bij het schrijven van een tekst;
- presentatie over een maatschappelijk vraagstuk op basis van betrouwbare en relevante informatie;
- misleidende diagrammen en grafieken corrigeren.

Eindterm 2

De leerling redeneert over maatschappelijke en politieke vraagstukken. (B)

Het gaat hierbij om:

- vergelijken van groepen, samenlevingen en politieke systemen naar tijd;
- vergelijken van groepen, samenlevingen en politieke systemen naar plaats;
- redeneren over oorzaken en gevolgen van maatschappelijke en politieke vraagstukken;
- beschrijven van verschillende perspectieven op maatschappelijke en politieke vraagstukken.

Te denken valt aan:

- redeneerschema invullen met oorzaken, gevolgen, oplossingen en bedoelde en onbedoelde effecten van een maatschappelijk vraagstuk;
- maken van een waarden- en normenkwadrant van verschillende perspectieven op een ethische kwestie;
- presenteren van methoden en achtergronden bij peilingen in verkiezingstijd;
- vergelijken van landen op basis van websites waarop per land gegevens over bijvoorbeeld inkomens, levensverwachting en de leerplicht te vinden zijn;
- leggen van een *diamond nine* met verbanden tussen meerdere oorzaken en gevolgen van een vraagstuk.

Subdomein A2 Vakspecifieke benaderingswijze en maatschappelijke en politieke vraagstukken

Eindterm 3

De leerling gebruikt de benaderingswijze van maatschappijleer bij het redeneren over maatschappelijke en politieke vraagstukken. (B)

Het gaat hierbij om:

- beredeneren waarom een vraagstuk een maatschappelijk en politiek vraagstuk is;
- onderzoeken van de context van het vraagstuk en daarbij vakspecifieke begrippen gebruiken;

- beredeneren welke waarden, belangen en machtsmiddelen van betrokken actoren een rol spelen bij het vraagstuk;
- benoemen vanuit welk frame de betrokken actoren het vraagstuk benaderen;
- verklaren welke oplossingsrichting de voorkeur heeft van de betrokken actoren.

Te denken valt aan:

- Zie eindtermen bij de vraagstukken: eindtermen 10, 17 en 24.

Eindterm 4

De leerling gebruikt de benaderingswijze van maatschappijleer om een oordeel te vormen over maatschappelijke en politieke vraagstukken. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van gevolgen van, alternatieven voor en compromissen bij de gewenste oplossingen van betrokken actoren;
- analyseren in welke mate de gewenste oplossingen overeenkomen met belangen en waarden van anderen en het algemeen belang;
- verkennen van de eigen waarden en belangen in relatie tot het vraagstuk;
- onderzoeken van mogelijkheden om een bijdrage te leveren aan oplossingsrichtingen binnen het vraagstuk;
- beargumenteren waarom een bepaalde oplossingsrichting het meest wenselijk is.

Te denken valt aan:

- Zie eindtermen bij de vraagstukken: eindtermen 10, 17 en 24.

Subdomein A3 Oriëntatie op studie en beroep

Eindterm 5

De leerling legt verbanden tussen ervaringen, persoonlijke interesses en kwaliteiten, vervolgoopleidingen en toekomst. (E)

Het gaat hierbij om:

- verkennen bij welke vervolgoopleidingen en beroepen kennis en vaardigheden van maatschappijleer aan bod komen of gevraagd worden;
- oriënteren op beroepen en vervolgoopleidingen waarin de kennis en vaardigheden van maatschappijleer aan bod komen;
- beschrijven van stappen om eventueel een van deze opleidingen te volgen of dit beroep te gaan uitoefenen;
- verwoorden van de eigen kwaliteiten en interesses en deze relateren aan kennis en vaardigheden van maatschappijleer;
- reflecteren op opgedane ervaringen in het kader van oriëntatie op studie en beroep.

Te denken valt aan:

- interviewen van iemand die werkt in het politieke of sociale domein;
- kennismaken van opleidingen die verwant zijn met inhouden van maatschappijleer;
- op website van een vakbond zoeken naar wat een vakbond voor hen kan betekenen;
- presentatie over de stappen die nodig zijn om een eigen politieke of maatschappelijke carrière vorm te geven;
- een klassengesprek voeren over waarden die bij specifieke beroepen van belang zijn.

Domein B Democratische waarden en grondrechten

Subdomein B1 Democratische waarden, grondrechten en mensenrechten

Eindterm 6

De leerling legt uit welke spanningen rondom waarden kunnen bestaan. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen wat waarden voor mensen kunnen betekenen;
- vergelijken van waarden bij de inrichting van het persoonlijke en maatschappelijke leven;
- benoemen van spanningen tussen en binnen waarden;
- uitleggen hoe uit waarden normen kunnen worden afgeleid;
- afwegen welke waarden en normen belangrijk zijn in een concrete situatie.

Te denken valt aan:

- dialoog aangaan over de grenzen van de vrijheid van meningsuiting;
- presentatie over hoe de school kan verduurzamen, en de normen benoemen die hieruit voortkomen;
- waarden en normenkwadrant invullen met de meningen van een aantal betrokkenen bij een actueel vraagstuk;
- poster maken over de gedeelde waarden in de klas;
- spelvorm die leidt tot het ontwerpen van een ideale samenleving.

Eindterm 7

De leerling toont onderlinge relaties aan tussen vrijheid, gelijkheid en solidariteit. (B)

Het gaat hierbij om:

- benoemen wat vrijheid, gelijkheid en solidariteit inhouden;
- uitleggen waarom vrijheid, gelijkheid en solidariteit belangrijk zijn voor een samenleving en de democratische rechtsstaat;
- uitleggen dat er verschillende interpretaties zijn van vrijheid, gelijkheid en solidariteit;
- aantonen hoe democratische waarden zich tot elkaar en tot andere waarden verhouden;
- aantonen van spanningen die tussen en binnen democratische waarden kunnen ontstaan.

Te denken valt aan:

- dialoog aangaan over hoe religieuze waarden zich verhouden tot democratische waarden;
- schoolproject rondom de Dag van de Kinderrechten;
- bekijken en bespreken van een documentaire over jongeren die wegvluchten uit een dictatuur;
- rollenspel spelen rondom een casus over solidariteit;
- script schrijven voor een theaterstuk of musical gerelateerd aan de democratische waarden.

Eindterm 8

De leerling legt uit hoe democratische waarden gewaarborgd zijn in grondrechten en mensenrechten. (B)

Het gaat hierbij om:

- benoemen hoe democratische waarden terugkomen in grondrechten, EVRM en UVRM;
- onderscheiden van klassieke en sociale grondrechten en mensenrechten;
- benoemen van verschillende klassieke grondrechten;
- uitleggen dat grondrechten bedoeld zijn om willekeur en machtsmisbruik door de overheid tegen te gaan;
- beargumenteren welke rollen actoren hebben in de bescherming van de democratische waarden.

Te denken valt aan:

- gesprek met gastsprekers bij wie vrijheid in het geding is geweest;
- bespreken van rechtelijke uitspraken die gedaan zijn naar aanleiding van de EVRM en die leiden tot maatschappelijk debat;
- bordspel maken met grondrechten en mensenrechten;
- presentatie over het ontstaan van de UVRM;
- bekijken en bespreken van een film waarin willekeur en machtsmisbruik belangrijke thema's zijn.

Eindterm 9

De leerling onderzoekt hoe de democratische waarden gewaarborgd zijn in de democratische rechtsstaat in Nederland. (B)

Het gaat hierbij om:

- beschrijven dat wetten en regels op democratische wijze tot stand komen;
- benoemen hoe democratische waarden terugkomen binnen het legaliteitsbeginsel en de machtenscheiding;
- uitleggen dat legaliteitsbeginsel en machtenscheiding bedoeld zijn om willekeur en machtsmisbruik door de overheid tegen te gaan;
- uitleggen dat door onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak rechtsgelijkheid en rechtsbescherming geborgd worden;
- evalueren hoe recht conflicten reguleert tussen overheid en burgers en burgers onderling.

Te denken valt aan:

- onderzoeken van situaties in heden en verleden, hier of elders, waarin de rechtsstaat tekortschiet of -schoot;
- bespreken van het legaliteitsbeginsel binnen een actuele casus;
- naspelen van een rechtszaak, zowel strafrechtelijk als civielrechtelijk;
- onderzoeken welke opties burgers hebben indien de rechtsstaat niet optimaal functioneert.

Domein C Sociale cohesie en sociale verschillen

Subdomein C1 Vraagstukken

Eindterm 10

De leerling onderzoekt met behulp van de vakspecifieke benaderingswijze actuele vraagstukken, waarbij sociale cohesie en sociale verschillen een rol spelen. (B)

Het gaat hierbij om:

- toepassen van de vakspecifieke informatie- en communicatievaardigheden;
- toepassen van de redeneervaardigheden en vakspecifieke benaderingswijze;
- oordeel geven over het vraagstuk.

Te denken valt aan:

- commentator van de week over een actueel vraagstuk rondom sociale verschillen;
- afwegen van voor- en nadelen van voorgestelde overheidsmaatregelen om armoede te verminderen;
- vergelijken van verschillende perspectieven op een maatschappelijk vraagstuk in uitingen van politieke partijen;
- schrijven van een advies aan de burgemeester om criminaliteit te verminderen en bij dat advies de democratische waarden betrekken;
- redeneerschema maken waarin verbanden worden gelegd tussen het koloniale verleden en hedendaagse beeldvorming over groepen in de samenleving.

Subdomein C2 Cultuur, socialisatie en identiteit

Eindterm 11

De leerling toont inzicht in hoe socialisatie verloopt en wat de gevolgen hiervan zijn. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe socialisatie verloopt en welke socialisatoren daar een rol in spelen;
- vergelijken hoe socialisatieprocessen en persoonlijke kenmerken leiden tot verschillende referentiekaders, identiteit en diversiteit;
- verklaren dat het socialisatieproces invloed kan hebben op de keuzes die mensen maken;
- uitleggen hoe socialisatie kan leiden tot rolpatronen, vooroordelen en conflicten tussen groepen.

Te denken valt aan:

- eigen socialisatieproces weergeven met gebruik van beelden;
- analyseren hoe standpunten van mensen samenhangen met verschillende referentiekaders;
- dialoog over de invloed van socialisatieprocessen op polarisatie;
- bespreken van de gevolgen van opgroeien in verschillende omstandigheden aan de hand van een documentaire;
- bespreken van een artikel over de vraag of crimineel gedrag aangeboren of aangeleerd is;
- presentatie over de verschillen en overeenkomsten in het eigen socialisatieproces en dat van een klasgenoot.

Eindterm 12**De leerling legt uit wat de rol van cultuur is in een samenleving. (B)**

Het gaat hierbij om:

- vergelijken van culturen op basis van cultuurkenmerken en naar plaats en tijd;
- onderscheiden van dominante culturen en subculturen;
- uitleggen waarom culturen kunnen zorgen voor stabiliteit, identiteitsvorming en het reguleren van gedrag in de samenleving;
- reflecteren op de betekenis die mensen geven aan hun (sub)cultuur en aan andere (sub)culturen.

Te denken valt aan:

- cases analyseren waarin culturen door de tijd heen zijn veranderd;
- bespreken van videocontent waarin verschillende subculturen met elkaar vergeleken worden;
- onderzoeken welke waarden herkenbaar zijn in verschillende gebedshuizen;
- gastles door iemand met een andere (sub)cultuur dan die van de leerlingen;
- onderzoeken hoe culturele uitingen, zoals feestdagen en tradities, door de tijd heen veranderen.

Subdomein C3 Sociale cohesie, sociale ongelijkheid en de digitale samenleving**Eindterm 13****De leerling legt uit wat de gevolgen zijn van sociale cohesie voor het individu, groepen en de samenleving. (B)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen wat het belang van sociale cohesie is voor individuen, groepen en de samenleving en wat de mogelijke gevolgen zijn van een tekort aan sociale cohesie;
- aantonen hoe affectieve, cognitieve, economische en politieke bindingen van invloed zijn op de sociale cohesie;
- verklaren dat sociale cohesie binnen groepen invloed kan hebben op sociale cohesie tussen groepen;
- uitleggen hoe bij groepsvorming processen van in- en uitsluiting werken en deze benoemen in een gegeven context;
- inventariseren van mogelijkheden om sociale cohesie te beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- interview met buurtbewoners over sociale cohesie;
- classificeren van waargenomen bindingen aan de hand van een wandeling door de eigen wijk;
- verzamelen van nieuwsberichten en posts waarin positieve en negatieve gevolgen van sociale cohesie naar voren komen;
- *diamond nine* leggen over hoe sociale cohesie zich ontwikkelt in een bepaalde periode;
- uitwisselen hoe diversiteit de sociale cohesie in een gemeenschap kan beïnvloeden.

Eindterm 14

De leerling inventariseert de mogelijkheden van verschillende actoren om sociale ongelijkheid te beïnvloeden. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe verschillen in cultureel, sociaal en economisch kapitaal kunnen leiden tot sociale ongelijkheid;
- beschrijven in welke mate er sprake is van sociale ongelijkheid in Nederland en de wereld;
- beschrijven van gevolgen van sociale ongelijkheid op het gebied van welvaart en welzijn;
- inventariseren welke rol actoren kunnen spelen bij het verminderen of vergroten van sociale ongelijkheid en dit relateren aan positieverwerving en positietoewijzing.

Te denken valt aan:

- deelnemen aan een simulatie waarin leerlingen een rol krijgen en vanuit die rol reageren op situaties;
- beeldend maken hoe bepaalde vormen van sociale ongelijkheid in de eigen buurt tot uiting komen;
- socratisch gesprek over de (on)mogelijkheden om sociale ongelijkheid te beïnvloeden;
- gastles van een deskundige die onderzoek doet naar sociale ongelijkheid;
- inventariseren van manieren om door individuele of collectieve actie de eigen maatschappelijke positie te veranderen en de eigen toekomst te beïnvloeden.

Eindterm 15**De leerling toont inzicht in de invloed van media en technologisering op individu en samenleving. (B)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe on- en offline media invloed hebben op socialisatie en identiteitsvorming en op sociale cohesie en sociale ongelijkheid;
- inventariseren van mogelijkheden en risico's van online omgevingen voor identiteitsontwikkeling en privacy;
- beredeneren hoe verdienmodellen van media van invloed zijn op inhoud en vorm van berichtgeving;
- uitleggen hoe framing en selectie van informatie van invloed zijn op berichtgeving en beeldvorming;
- analyseren hoe digitale technologie en AI sociale cohesie en sociale ongelijkheid beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- enquête ontwerpen die meet in hoeverre mensen in hun socialisatie beïnvloed zijn door media en technologisering;
- onderscheiden van reclamestrategieën en die herkennen in voorbeelden van reclame-uitingen;
- reflectieverslag schrijven over de beïnvloeding van media en technologisering op het eigen socialisatieproces;
- klassengesprek over de invloed van *fringe bubbles* op de publieke opinie;
- kritische vragen voorbereiden voor een werkbezoek aan een socialmediabedrijf.

Subdomein C4 Sociaal handelen**Eindterm 16****De leerling handelt in situaties waarin mensen die van hen of van elkaar verschillen samenkomen, rekening houdend met de democratische waarden. (E)**

Het gaat hierbij om:

- doelgericht en passend deelnemen aan verschillende communicatieve situaties in de fysieke en de digitale wereld;
- begrip tonen voor diversiteit en de situatie, belevingswereld mogelijkheden, achtergronden en oriëntaties van anderen;

- respecteren van andere opvattingen en accepteren dat verschillende opvattingen naast elkaar kunnen bestaan;
- bijdragen aan het vreedzaam oplossen van conflicten;
- reflecteren op de effecten van het eigen handelen in situaties waarin diversiteit een rol speelt, en op de mate waarin het handelen overeenstemt met de democratische waarden.

Te denken valt aan:

- organiseren van een buurtproject om de sociale cohesie te versterken;
- deelnemen aan gesprekken in buurthuizen en bij maatschappelijke organisaties;
- vrijwilligerswerk doen voor een maatschappelijke organisatie (maatschappelijke stage);
- rollenspel spelen waarin de leerling zich inleeft in de situatie van een ander, waaronder diens identiteit, waarden, belangen en/of sociale positie;
- maken van een plan voor een inclusieve speeltuin na een gesprek met verschillende kinderen die er willen gaan spelen.

Domein D Politiek en macht

Subdomein D1 Vraagstukken

Eindterm 17

De leerling onderzoekt met behulp van de vakspecifieke benaderingswijze actuele vraagstukken waarbij politiek en macht een rol spelen. (B)

Het gaat hierbij om:

- toepassen van de vakspecifieke informatie- en communicatievaardigheden;
- toepassen van de redeneervaardigheden en vakspecifieke benaderingswijze;
- oordeel geven over het vraagstuk.

Te denken valt aan:

- onderzoeken van een actuele politieke kwestie zoals het klimaatvraagstuk, waarbij de verschillen tussen partijen of ideologieën herkend worden;
- aan de hand van actuele verkiezingen in het buitenland een aantal verschillen kunnen benoemen met Nederlandse verkiezingen;
- onderzoeken van een toekomstscenario waarbij mensen of groepen met minder macht het meer voor het zeggen krijgen;
- de rol en betrokkenheid van inwoners van een gemeente onderzoeken bij een lokale politieke kwestie;
- onderzoeken in hoeverre de Tweede Kamer alle inwoners van Nederland vertegenwoordigt.

Subdomein D2 Macht en politieke stelsels

Eindterm 18

De leerling legt uit op welke wijze macht uitgeoefend kan worden en hoe machtsverhoudingen beïnvloed kunnen worden. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen wat macht is en dat actoren over verschillende machtsmiddelen kunnen beschikken;
- uitleggen hoe de trias politica werkt;
- inventariseren welke formele en informele mogelijkheden burgers en organisaties kunnen inzetten om het overheidsbeleid te beïnvloeden en macht te controleren;
- afwegen wanneer de overheid als hoogste gezag in een staat het geweldsmonopolie mag inzetten.

Te denken valt aan:

- geven van een mening over de inzet van machtsmiddelen door de overheid in actuele maatschappelijke situaties;
- onderzoeken van machtsverhoudingen in de gemeenteraad en college van B en W van de eigen gemeente;
- rollenspel spelen waarbij leerlingen verschillende strategieën gebruiken om hun belangen te behartigen en te onderhandelen over compromissen;
- maken van een actieplan om een lokaal probleem aan te pakken;
- opstellen van scenario's van verschillende machtsmiddelen die burgers kunnen gebruiken om een politiek besluit op lokaal niveau te beïnvloeden.

Eindterm 19**De leerling beoordeelt in hoeverre een staat democratische kenmerken heeft. (B)**

Het gaat hierbij om:

- vergelijken van democratisch stelsels met meer autoritaire politieke stelsels;
- onderscheiden van verschillende kenmerken van een constitutionele monarchie en een republiek en parlementaire en presidentiële stelsels;
- beoordelen in welke mate het Nederlandse politieke stelsel aan democratische kenmerken voldoet;
- analyseren van het verloop van verkiezingen en referenda in verschillende landen, waaronder Nederland.

Te denken valt aan:

- op basis van democratie-index een aantal landen indelen op de schaal democratisch-autoritair;
- onderzoeken in hoeverre media in landen informatie mogen verspreiden over politieke kwesties;
- onderzoeken of de volksvertegenwoordiging een afspiegeling is van de bevolking;
- infographic maken over het Nederlandse staatsbestel.

Subdomein D3 Werking van democratie en politiek**Eindterm 20****De leerling legt uit hoe politieke besluitvorming binnen de Nederlandse parlementaire democratie werkt. (B)**

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van de taken en bevoegdheden van het dagelijks bestuur en de volksvertegenwoordiging op het niveau van Rijk, provincie, gemeente, waterschappen en EU;
- beschrijven van de rol van verschillende actoren bij de politieke besluitvorming;
- beargumenteren welke elementen van politieke cultuur invloed hebben op politieke besluitvorming;
- beargumenteren in hoeverre een overheidsbesluit het algemeen belang dient en een maatschappelijk vraagstuk oplost.

Te denken valt aan:

- simulatiespel spelen met verschillende rollen en taken binnen de politieke besluitvorming op gemeente-, provincie- of landelijk niveau;
- bezoeken van een vergadering van een lokaal politiek vertegenwoordigend orgaan;
- klassendiscussie over wat het 'algemeen belang' betekent en in hoeverre de politiek hier aandacht voor heeft;
- onderzoeken van de voor- en nadelen van het houden van een referendum.

Eindterm 21

De leerling toont inzicht in de verhouding tussen media, publiek en politiek en de invloed van digitale technologie daarop. (B)

Het gaat hierbij om:

- inzicht tonen in hoe medialogica een rol speelt in de wijze waarop media, publiek en politiek zich tot elkaar verhouden;
- uitleggen hoe en met welk doel publiek en politieke actoren on- en offline media inzetten;
- aantonen hoe framing, selectie, agendavorming en echokamers van invloed zijn op politieke opvattingen en besluitvorming;
- verklaren waarom persvrijheid, pluriformiteit en toegankelijkheid van media kenmerkend zijn voor een democratische rechtsstaat;
- aantonen van de invloed van platformmedia en digitale technologie op politieke besluitvorming.

Te denken valt aan:

- bedenken en uitwerken van een campagne voor een politieke partij met behulp van digitale media;
- onderzoeken van, en een oordeel vormen over, een politieke misstand en daarin de rol en invloed van digitale media benoemen;
- onderzoeken in hoeverre het inzetten van digitale technologie van belang is in aanloop naar verkiezingen;
- vergelijken hoe verschillende politieke partijen proberen hun boodschap via digitale media te verkopen;
- debatteren over de wenselijkheid van wetgeving op het gebied van digitale technologie en digitale privacy.

Eindterm 22**De leerling onderscheidt verschillende politieke partijen, standpunten en ideologieën. (B)**

Het gaat hierbij om:

- beschrijven van verschillende functies van politieke partijen;
- ordenen van politieke standpunten in verschillende indelingen: links en rechts op de sociaaleconomische en de sociaal-culturele dimensie, internationalisme en nationalisme, en conservatief en progressief;
- verbanden leggen tussen de standpunten van politieke partijen en politieke ideologieën: communisme, sociaaldemocratie, liberalisme, confessionalisme, fascisme, populisme en ecologisme;
- verbanden leggen tussen politieke ideologieën en de democratische waarden;
- beschouwen in hoeverre coalitievorming tussen politieke partijen mogelijk is op basis van waarden, belangen en ideologieën.

Te denken valt aan:

- simulatiespel spelen waarbij de leerlingen als campagneteam van een bestaande politieke partij een verkiezingscampagne voorbereiden;
- debatteren over de haalbaarheid van mogelijke coalities aan de hand van een verkiezingsuitslag;
- verslag doen van een bezoek aan de gemeenteraad of Tweede Kamer, waarbij standpunten van verschillende partijen vergeleken worden;
- invullen van een stemhulp en kunnen uitleggen of dit overeenkomt met de partijvoorkeur van de leerling zelf;
- koppelen van fictief persoon aan een partij die het beste voor zijn/haar belangen opkomt.

Subdomein D4 Politiek handelen

Eindterm 23

De leerling handelt in situaties waarin politieke invloed kan worden uitgeoefend op besluitvorming, rekening houdend met de democratische waarden. (E)

Het gaat hierbij om:

- standpunten innemen op basis van feiten, en het respecteren van andere opvattingen en ideeën;
- opkomen voor zichzelf, anderen of het collectief belang met behulp van argumenten en pressiemiddelen;
- afwegen van eigen interesses, waarden en belangen, die van anderen en het collectieve belang;
- bijdragen aan het vormgeven van compromissen en het creëren van draagvlak;
- reflecteren op de effecten van het eigen handelen op de democratie, de omgeving en het welzijn anderen, en reflecteren op de mate waarin het handelen in overeenstemming is met de democratische waarden.

Te denken valt aan:

- inspreken bij de gemeenteraad;
- bericht aan de betrokken politieke instantie over een politiek vraagstuk waarover de leerling een wens heeft;
- plan formuleren over het verbeteren van de school, waarbij de leerlingenraad en medezeggenschapsraad worden betrokken;
- portfolio aanleggen van verschillende zelfgekozen activiteiten die gericht zijn op politiek handelen.

Domein E Dilemma's en rechtvaardigheid

Subdomein E1 Vraagstukken

Eindterm 24

De leerling onderzoekt met behulp van de vakspecifieke benaderingswijze dilemma's waarbij rechtvaardigheid een rol speelt. (B)

Het gaat hierbij om:

- toepassen van de vakspecifieke informatie- en communicatievaardigheden;
- toepassen van de redeneervaardigheden en vakspecifieke benaderingswijze;
- oordeel geven over het vraagstuk;
- morele en ethische vragen stellen bij dilemma's over rechtvaardigheid.

Te denken valt aan:

- bespreken van een actuele kwestie in de eigen gemeente of wijk waarbij het rechtvaardigheidsgevoel in het geding is;
- onderzoeken van het vraagstuk rondom klimaatrechtvaardigheid;
- verkennen van de moreel/ethische vraag: in hoeverre ben je medeverantwoordelijk voor de grotere en kleinere problemen en kwesties in jouw omgeving?;
- bespreken van kwesties waarin rechtvaardigheid en solidariteit een rol spelen, zoals het vluchtelingenvraagstuk, toeslagenschandaal of de gaswinning.

Subdomein E2 Rechtsbescherming, rechtshandhaving en de weerbare democratische rechtsstaat

Eindterm 25

De leerling legt het dilemma uit tussen rechtsbescherming en rechtshandhaving, en oordeelt of daarin de keuzes van de overheid rechtvaardig zijn. (B)

Het gaat hierbij om:

- aantonen van het dilemma tussen rechtsbescherming en rechtshandhaving in overheidsoptreden;

- beredeneren waarom actoren verschillende keuzes maken binnen het dilemma rechtsbescherming en rechtshandhaving;
- uitleggen welke effecten rechtsbeschermend en rechtshandhavend handelen hebben bij overheidsoptreden;
- morele en ethische vragen stellen over of het optreden van de overheid bijdraagt aan rechtvaardigheid.

Te denken valt aan:

- debat over een actuele casus waarbij het dilemma rechtsbescherming versus rechtshandhaving in het geding is;
- discussie over de vraag in hoeverre de uitzonderingen in de wet rondom de eigen lichamelijke integriteit rechtvaardig zijn;
- inventariseren van rechten en plichten van burgers, en welke daarvan betrekking hebben op rechtsbescherming dan wel rechtshandhaving;
- onderzoeken welke politieke partijen voor strengere straffen en handhaving zijn en welke niet.

Eindterm 26

De leerling toont inzicht in dilemma's bij het beschermen van de democratische rechtsstaat. (B)

Het gaat hierbij om:

- beredeneren hoe ontwikkelingen of actoren een bedreiging voor de democratische rechtsstaat vormen;
- beredeneren welke dilemma's een rol spelen in het overheidshandelen bij het beschermen van de democratische rechtsstaat;
- inventariseren welke mogelijkheden de overheid, media, belangengroepen en groepen burgers hebben om de democratische rechtsstaat te beschermen;
- beargumenteren of overheidsmaatregelen om de democratische rechtsstaat te beschermen rechtvaardig zijn.

Te denken valt aan:

- discussiëren over de vraag in hoeverre de volksvertegenwoordiging zich mag bemoeien met de rechtspraak;
- inventariseren van voorbeelden waarbij in de afgelopen tijd de democratische rechtsstaat ter discussie stond;
- argumenteren waarom de scheiding van machten zo belangrijk is voor de democratische rechtsstaat;

- verkennen en beoordelen in hoeverre er sprake is van persvrijheid in Nederland;
- morele en ethische vragen stellen over het stellen van grenzen aan de rechten van verdachten van ernstige delicten.

Subdomein E3 Welvaart en welzijn en dilemma's in internationale verhoudingen

Eindterm 27

De leerling toont inzicht in het dilemma tussen individuele en collectieve verantwoordelijkheid bij het bevorderen van welvaart en welzijn. (B)

Het gaat hierbij om:

- aantonen van het dilemma tussen individuele en collectieve verantwoordelijkheid voor welvaart en welzijn;
- onderzoeken van verschillende opvattingen over de rol van de overheid, burger, maatschappelijk middenveld en bedrijven voor welvaart en welzijn;
- analyseren in hoeverre de overheid bijdraagt aan welvaart en welzijn en welke effecten dat heeft op sociale ongelijkheid;
- morele en ethische vragen stellen over in hoeverre het bevorderen van welvaart en welzijn bijdraagt aan rechtvaardigheid.

Te denken valt aan:

- interviewen van een expert op het gebied van keuzes die de overheid maakt over het bevorderen van welzijn en welvaart;
- documentaire bespreken die achterstandswijken in het buitenland uitlicht;
- bespreken van de fresco's van Lorenzetti, waarin een goede en slechte overheid worden vergeleken;
- reflecteren op een gesprek met een ervaringsdeskundige op het gebied van armoede;
- onderzoeken in hoeverre de verzorgingsstaat is veranderd in de participatiesamenleving.

Eindterm 28**De leerling toont inzicht in dilemma's binnen internationale verhoudingen. (B)**

Het gaat hierbij om:

- benoemen welke rol en machtsmiddelen de EU, NAVO en de VN hebben binnen internationale verhoudingen;
- beschrijven van dilemma's van staten en internationale organisaties binnen internationale verhoudingen;
- inventariseren van mogelijkheden en verantwoordelijkheden van multinationals en media;
- verklaren hoe geopolitieke factoren leiden tot machtsongelijkheid in internationale verhoudingen;
- morele en ethische vragen stellen over hoe rechtvaardig al dan niet handelen is.

Te denken valt aan:

- reconstructie van een rechtszaak over een internationaal conflict;
- excursie naar het Vredespaleis;
- bespreken van videocontent over een actueel internationaal conflict;
- visualiseren van een vergeten conflict;
- rollenspel spelen over de werking van de VN.

Subdomein E4 Rechtvaardig handelen**Eindterm 29****De leerling handelt in situaties waarin onrechtvaardigheid wordt ervaren, rekening houdend met de democratische waarden. (E)**

Het gaat hierbij om:

- uitleggen waarom een situatie als onrechtvaardig wordt ervaren;
- toelichten hoe in de situatie sprake is van onvrijheid of ongelijkheid;
- beargumenteren welke situatie rechtvaardiger zou zijn;
- opkomen voor rechtvaardigheid door het ontwerpen en uitvoeren van een passende activiteit;
- reflecteren op de effecten van het eigen handelen in situaties waarin onrechtvaardigheid wordt ervaren, en op de mate waarin het handelen overeenstemt met de democratische waarden.

Te denken valt aan:

- het organiseren van een campagne voor een vergeten groep;
- opstellen van een petitie tegen snackbars in de buurt van de school;
- brief schrijven voor een organisatie die zich inzet voor vrijheid;
- organiseren kledingruilbeurs om *fast fashion* te voorkomen.

Bijlage – Begrippenlijst maatschappijleer

Hieronder lees je de vakspecifieke begrippen en hun omschrijving.

Begrip	Omschrijving
Burgerschap	<p>Het vermogen om maatschappelijk en democratisch te functioneren en gezamenlijk de diverse samenleving vorm te geven.</p> <p>Bij maatschappijleer ligt het accent op de manieren waarop in beginsel vrije en gelijke individuen zich tot elkaar en tot de macht verhouden en hoe zij de samenleving vormgeven.</p>
Democratische waarden	<p>Aan onze democratische rechtsstaat liggen historisch drie basiswaarden ten grondslag: vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Wat deze waarden precies betekenen en hoe ze zich tot elkaar verhouden is voor meerdere uitleg vatbaar en onderwerp van discussie.</p>
Digitale geletterdheid	<p>Kennis hebben van digitale technologie en digitale media en beschikken over vaardigheden om deze te gebruiken.</p> <p>Bij maatschappijleer ligt het accent op digitaal geletterde burgers die betrouwbare en relevante informatie kunnen verzamelen en deze van mis- en desinformatie kunnen onderscheiden. Daarnaast gaat het om het vergroten van inzicht in de werking van online, offline en platformmedia en technologische ontwikkelingen.</p>
Ethische oordeelsvorming	<p>Het nemen van beslissingen of het vormen van oordelen op basis van ethische principes en waarden. Het omvat het analyseren van een situatie, het herkennen van verschillende perspectieven en dilemma's die erbij betrokken zijn, en het afwegen van morele overwegingen om tot een weloverwogen oordeel te komen.</p>

<p>Handelen: <i>sociaal,</i> <i>politiek,</i> <i>rechtvaardig</i></p>	<p><i>Sociaal handelen:</i> handelen in een sociale context, gericht op elkaar ontmoeten, waarbij men rekening houdt met de belangen, wensen en omstandigheden van anderen.</p> <p><i>Politiek handelen:</i> handelen in een politieke context, gericht op het beïnvloeden van (politieke) besluitvorming, het uitoefenen van politieke macht of het realiseren van politieke doelstellingen.</p> <p><i>Rechtvaardig handelen:</i> handelen in situaties van onvrijheid en ongelijkheid, gebaseerd op de principes van rechtvaardigheid en eerlijkheid. Daarbij gaat het om het nemen en dragen van verantwoordelijkheid in situaties waarin dat gewenst of nodig is.</p>
<p>Morele oordeelsvorming</p>	<p>Het proces waarbij individuen of groepen beslissingen nemen over wat als goed of slecht wordt beschouwd in een bepaalde situatie.</p>
<p>Sociale media</p>	<p>Een verzamelbegrip voor online omgevingen, waar de gebruikers de content verzorgen en met elkaar in contact treden. Hoofdkenmerken zijn interactie en dialoog tussen de gebruikers.</p> <p>Bij maatschappijleer ligt het accent op de invloed van digitale technologie en online media op individu en samenleving, en binnen het krachtenveld van media, publiek en politiek.</p>
<p>Vakspecifieke benaderingswijze</p>	<p>Wijze waarop bij maatschappijleer een maatschappelijk(e) en/of politiek(e) verschijnsel, ontwikkeling of vraagstuk onderzocht wordt, en er eventueel een oordeel over wordt gevormd. Dit gebeurt aan de hand van een aantal redeneerstappen en met toepassing van vakspecifieke begrippen.</p>

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)